

A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPESEDÉSI VISZONYAINAK ALAKULÁSA (900–1870)

KOVÁTS ZOLTÁN

Erről az átfogó témáról már három alkalommal volt lehetőségem tanulmányt megjelentetni. 1971-ben és 1972-ben három íves tanulmányom jelent meg két részletben a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiben.¹ 1994-ben a Korai Magyar Történeti Lexikonban 70 gépelt sor jelenhetett meg a „Történeti demográfia” címszó alatt.² Ez év őszén a földrajztudományok jelesei mutatták be új eredményeiket a millennium tiszteletére rendezett konferencián. A tanulmányokat már májusban le kellett adni. Így a konferencia anyaga is megjelent: „Az Alföld történeti földrajza” című kötetben.³ Ez 17 gépelt oldal volt, 33 hivatkozással. A tanulmány megírásához jóval több mint 150 munkát használtam fel. Azon a konferencián is, ezen is elnézést kell kérnem azoktól a tudós kollégáimtól, akik analitikus tanulmányaikkal segítették ennek az összegzésnek az elkészítését. Ha Hargita megye viszonyairól készült két könyvecském (1900–1995) írását befejezem, ha befejezem Ormánság 1720–1990 című munkámat, melynek anyaggyűjtésével már kész vagyok, akkor az OTKA támogatását kérve próbálom megfelelő hivatkozásokkal, majd 200 munka felhasználásával ezt a témát megírni. Természetesen az OTKA támogatásán kívül ehhez a Gondviselés segítsége is kell, hogy ezt egészségem engedje. Így ez a mostani bemutatkozás csak a címszavakat, a kulcsmondatokat jelenti.

Az *1. tábla* a végső összesítést mutatja. Ezek jelentek meg az előbb említett három kiadványban. Néhány kulcsszót, mondatot arról, hogy hogyan is jutottam el e folyamatnak számokban kifejezhető eredményéhez.

¹ A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. I–II. rész. In Benkő László (szerk.) *Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged 1971, 77–88.; 1972, 3–25.

² *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest 1994, 684–685.

³ A népességfejlődés vázlata a honfoglalástól 1920-ig. In Frisnyák Sándor (szerk.) *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza, 129–141.

1. Magyarország népességfejlődése 900–1920

Év	„Millecentenáriumi” [*]		Szegedi grémium		Rendkívüli tényezők
	össznépesség millió	ezer lakosra eső évi átlagos népességnövekedés	össznépesség millió	ezer lakosra eső évi átlagos népességnövekedés	
Kristó Gyula					
900	0,25–0,35		1,0–1,5		
		4,0		2,2	+besenyők
1100	0,5–0,55		1,6–2,0		
		10,0		3,9	+szászok/román
1200	1,0–1,1		2,4–2,6		
		4,3		2,4	+kunok, szászok, románok, ruszinok, –tatárjárás
1300	1,4–1,6		3,0–3,2		
Kubinyi András					
		4,7		2,1	-1347/49. pestis
1500	2,9		5,5–5,5		
				0,0	etnikai átrendeződés
Granasztói György					
1720	4,2		5,0–5,5		+németek (1 millió) szerbek, románok
		14,0		betelepültek nélkül 9,5 6,8	
1790	9,5		8,5–9,0		+izraeliták
Horvát Szlavonország nélkül		5,5	Horvát-Szlavon Országokkal		
				7,8	
1870	13,7		15,4		

* Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Kovacsics József (szerk.) Bp. 1997. 417.

A kérdés kulcsa a XVIII. századi népesedési viszonyok minél pontosabb – a lehetőségekhez képest – hiteles feltárása volt. Annyit már látni lehetett, hogy a XIX. század első felében a természetes szaporodás nem lehetett több évi 5%-nél. Mind a mai napig nem elemzett kérdés a zsidóság betelepüléseinek problémája és magyarrá válásának folyamata. A XVIII. század során nyugat felől érkeznek zsidó betelepülők (szefárd), de nagyobb tömegben 1772 után, Lengyelország első felosztása után (askenaz). Ha a tényleges népességnövekedést több százezres betelepülés növeli meg, akkor a természetes szaporodás csak kevesebb lehet 5%-nél.

Ha ismerjük, ha bizonyos határok között meg tudjuk határozni a XVIII. századi belső népességfejlődés mértékét, akkor abból a korábbi évszázadokra is tudunk következtetni. Ezt tette a francia történeti demográfia tudománya is. Kereste „a születéskorlátozás előtti időszak” népesedési jellemzőit. A francia történeti demográfia évtizedek munkája után kidolgozta az egyházi anyakönyvek feldolgozásának módszerét. Míg én Somogy megye népesedési viszonyai-val foglalkoztam, 1959-ben Szabó Istvánnál doktoráltam Somogy megye népesedési viszonyainak 1690 és 1784/85 közötti történetéből, az alatt jelentette meg Dávid Zoltán mai napig meghatározó tanulmányát, az 1715–1720. évi országos összeírásról, annak forrásértékéről. Ő alkalmazta azt a visszakövetkeztető módszert, amelyet én is alkalmazok egészen a második honfoglalásunkig, a X. századig visszamenően. A somogyi kutatási eredmények messzemenően igazolták Dávid Zoltánt, de az anyakönyvek felhasználása azt mutatta, hogy az adózó háztartások számát nem hárommal, hanem legalább négyel kell megszoroznunk ahhoz, hogy a ténylegesen ott élők számát megkapjuk. Egyetértő megbeszéléseink legnagyobb haszna számomra az volt, hogy kezembe nyomott egy kézikönyvet, Henry és Fleury urakét, mely az egyházi anyakönyvek név szerinti feldolgozásáról szól.⁴ A népesedési folyamat megértésében, a fenti táblázat kimunkálásában e módszer alkalmazása volt a meghatározó. Tanulmányom, mely a csurgói egyházi anyakönyv feldolgozásán alapult, megjelent a Történeti Statisztikai Évkönyv 1961/62. kötetében. Időközben az 1960-as évek végén egy pesti tanácskozásra meghívták Louis Henry urat is. Rövid megbeszélésünkön nagy-nagy megértéssel fogadta azokat a gondjaimat, hogy az anyakönyveink adatai nagyon megbízhatóak a keresztelesekkel (születésekkel), valamint a házasságkötésekkel kapcsolatban, viszont gondunk van az elhalálozottak anyakönyvezésével. A kor viszonyai között gyermekét igyekszik a szülő a legrövidebb időn belül megkeresztelni, a házasságkötés is szentség, egyházi kifejezéssel élve szakramentum, a halálozási bejegyzés viszont nem döntő, hisz ez a földi élet siralomvölgy, s az igazak számára, a predestináltak számára a halál egy megváltás. Ebből adódik, hogy a temetéshez nem mindig a plébános urat hívják. Az elhunyt kisdéd felett a kántor-tanító úr mond egy imát. Egyik tanítványom, Jároli József megtalálta Gyomán a rektor-tanító által vezetett anyakönyvet. Szegényebb ember felett is nem egyszer csak a tanító mondott imát. A keszthelyi anyakönyv igen gondos elemzésével most jelentette meg Benda Gyula tanulmányát. Nem alkalmazza a franciák által kimunkált családrekonstrukciós módszert, de alkalmazza a névanyagon nyugvó elemzést. Egybeveti az 1771-ben készült összeírás névanyagát a megkereszteltek névanyagával. „Végső összesítésben az a megállapításom, hogy a csecsemők és gyermekek elhalálozásáról 40–50%-ban nincs bejegyzés.”⁵ Ebből következik,

⁴ Fleury, Michel – Henry, Louis: *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population*. Paris 1956.

⁵ Benda Gyula: A halálozás és halandóság Keszthelyen 1747 – 1849. In *A KSH Népeségstudományi Kutató Intézet 2000. évi Történeti Demográfiai Évkönyve*. Budapest 2000. 129.

hogy az egyházi anyakönyvek kereszteleseinek számából, ha kivonjuk a halottak számát, nem kapunk reális eredményt. A természetes szaporodás jóval alacsonyabb az így nyert eredményénél.

Az 1960-as évek végén megkaptam Henry professzor úr újabb kézikönyvét.⁶ Ettől kezdve ebből dolgoztam, mely a korábbihoz képest csak kis részletkérdésekben hozott változást. Időközben Andorka Rudolf is alkalmazta – három esetben is – a családrekonstrukciós módszert. Ő a megadott 70–80 elemzési lehetőség közül egyre koncentrált: a családon belüli termékenység változására. Valóban ez egy kulcsfontosságú kérdés.⁷ Ha megismerjük, a népesedési folyamatok lényegét tudjuk megközelíteni. Ez kiküszöböli a halotti anyakönyv hiányosságait, amit Andorka Rudolf észrevett. Nem figyelt azonban arra, hogy pl. Vajszló és Besence esetében Vajszló anyaegyház, Besence pedig filia. Az 5–6 km-re levő község keresztelesei már nem olyan pontosak – rossz idő, tél –, mint Vajszlóé. Az kétségtelen, hogy már az 1848-as jobbágyfelszabadítás előtt nem lehetett új telekhez jutni, tehát ha véletlenül két fiúgyermek maradt életben, akkor már megindult a család lesüllyedése. A születéskorlátozás, az egyke kezdetét Andorka Rudolf így már a XVIII. század végére teszi. Valóban, más elemzések is mutatják, hogy a folyamat már a XIX. század első felében jócskán előrehaladt.

Tekintettel arra, hogy a családrekonstrukciós módszer alkalmazása rendkívül munkaigényes, így ennél kevésbé terhelő módszert is lehet alkalmazni. A probléma az, hogy általában adóösszeírások maradtak fenn nagy számban a XVIII. századból. Ha ezeket az adóösszeírásokat a névanyag szintjéig elemezzük, már akkor is közelebb kerülünk a folyamat jobb megismeréséhez. Az ilyen elemzések is segítettek abban, hogy kimunkálódjon a XVIII. század népességfejlődéséről, annak lehetséges mértékéről a végső következtetés.

A XVIII. század első felében két nagy pestis is pusztít az országban: az 1708–09-es, valamint az 1738/41-es, mely több hullámban is támadott. A XVIII. század első felében az ezer lakosra jutó népességnövekedés 2‰ körüli. Ha a pestis nem is pusztít a XVIII. század második felében, de a nagy járványok mellett (epidémiák) ott vannak az egy éven belül többször is pusztító mindennapos járványok, az endémiák (diftéria, tífusz, himlő, a szárazköhögés, amit hektikának, később tüdőbajnak, tuberkulózisnak mondanak). Nyilvánvaló, hogy ez tükröződik a keszthelyi anyakönyvben is, melyet Benda Gyula dolgozott fel.

Ha az ország népessége a II. József korában készült népszámláláskor nem 8,5 millió, hanem 9 millió, és Granasztói György jogosan mondja, hogy 9 és fél

⁶ Fleury, Michel – Henry, Louis: *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris 1965, 182.

⁷ Andorka Rudolf: *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történet Demográfiai Füzetek 4. Budapest 1988, 71.

millió⁸, akkor az alacsony természetes szaporodás következtében 1720 táján az ország népességének legalább 5,5 milliónak kellett lenni.

Ha alacsony a természetes szaporodás a „születéskorlátozás előtti időszakban”, akkor a korábbi évszázadokban is ezzel kell számolnunk. A francia történeti demográfusok újabb nagy összefoglaló munkája így vázolja Franciaország XVI–XVII. századi népességfejlődését.⁹

2. Franciaország népességnövekedése a XVI – XVIII. században

Év	Össznépesség (millió)	Évi növekedés ezer lakosra
1550	15,3	+2,9
1690	21,6	-7,4
1710	18,4	+5,4
1740	21,4	+5,9
1789	27,6	
1690–1789		+2,8
1550–1789		+3,2

Ebből is és sok minden másból következik, hogy a Kárpát-medencét elfoglaló magyarság nem lehetett csak 250–460 ezer, ahogy ezt Kristó Gyula gondolja. Számomra 1971 óta nyilvánvaló, hogy a griffes-indások magyarul beszéltek. Az itt talált magyar nyelvű népességgel együtt a honfoglalók számának legalább 1 milliónak kellett lenni, ezt korábban sok magyar történész vallotta, de nagy a valószínűsége, hogy a Kárpát-medence népessége, benne túlnyomó többségében magyar nyelvűekkel, az 1,5 milliót elérte. Az természetes, hogy ez nem fér bele Kristó Gyula akadémikusunk történelemszemléletébe. Hiszen ő a Molnár Erik és Mód Aladár vita következményeit levonta. Minorizálni kell a magyar történelmet, nehogy nacionalisták legyünk. Hiszen Molnár Erik azt állította, hogy a Rákosi-korszak nacionalista történetírása okozta az 1956-os forradalmat.

A demográfiai folyamat elemzése alapján láthatjuk hogy a régóta tartó születéskorlátozás eltúlzása a magyar népesség fogyásához vezetett. A sok-sok

⁸ Granasztói György: Magyarország történeti demográfiájának longitudinális vizsgálata. In Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Budapest 1997, 173–180.

⁹ Dupâquier, Jacques (szerk.) *Histoire de la population française. II. vol. de la Renaissance à 1789*. Paris 1988, 60.

mulasztás következtében a folyamat, mint a rák, visszafordíthatatlanná, irreverzibilissé vált. Ezt már nemcsak én, hanem egy konferencián Hablicsek László, Dányi Dezső, Valkovics Emil is kifejtette. Pénzhiány miatt a tanulmányok még nem jelenhettek meg. Ez a cenzúra sajátos formájának is felfogható. Ha a törzsnépeség elfogyási folyamata visszafordíthatatlan, akkor a magyarság tudatát, történelmi tudatát kell erősíteni. Az önálló államot alkotó zsidó nép történelmi tudata szilárd. Ez az állam a Krisztus előtti X–IX. században állt fenn. Krisztus után a zsidó népet exodusra kényszerítették. Azóta megtanultak oroszul, magyarul, franciául és angolul etc. E történelmi tudattal rendelkező nép az ősi földön újra létrehozta önálló államát. De ennek a népnek volt egy történelemkönyve, a szent könyve, a Biblia. Én is, a református ezt az Ószövetséget nagyon megtanultam. Egy ilyen történelemkönyvre van szükségünk, de ez nem azonos napjaink történelemkönyveivel.

Régebben a demográfusok az elfogyás veszélyére és súlyos következményeire figyelmeztettek. Befejezésül Ráth Zoltánnak az 1902-ben írt tanulmányából szeretnék idézni: „Népesedésünk jövője attól függ, hogy azt a lidércnyomást, mellyel a megélhetés nehézsége népszaporodásunkra nehezedik, meg tudjuk-e szüntetni vagy nem. Ha igen, Magyarország nagy és erős lesz, ha nem, a lassú vérzés és összezsugorodás szégyenletes jövője vár reánk.”¹⁰

¹⁰ Ráth Zoltán: *Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén*. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. MTA. Budapest 1901, 46.

**POPULATION DEVELOPMENT IN THE CARPATHIAN BASIN,
(900–1870)***Summary*

In this paper the author criticises the results of other researchers related to Hungary's long term population development.

First of all he supposes that the size of conquering and settling down Hungarian population had been larger at the end of the 9th century than it was formerly estimated. Beside this statement it is possible – in the author's opinion – that the population living in the Carpathian basin before the conquering had partly been of Hungarian origin and language.

The other problematic period is the 18th century. The author supposes that the annual rate of natural population growth was not higher than 5%. He supports his statement with the experiences of Western European researches related to this period and topic. So the results of other researches (natural increase of around 10‰) must be overestimated for the 18th century Hungary. The several times experienced lacks of parish death registers (as one component of computing annual rate of natural increase) can support this statement. Therefore the natural population increase must have been lower and the population size must have been higher (around 5–5.5 million) in 1720 after the permanent Turkish wars of almost two centuries than others estimated on the basis of higher natural increase and of the population number of Joseph II.'s population census (1787).

Tables:

1. Population development in Hungary, 900–1920

Year, 1. version: according to the volume published by J. Kovacsics: Magyarország történeti demográfiája, Budapest, 1997, population in million, annual population increase (‰); 2. version: the author's estimates, population in million, annual population increase (‰), exceptional impacts

2. Population growth in France in the XVI–XVIIIth centuries

Year, Population in million, Annual population increase (‰)